

कुमुदाभिख्य न० कुसुदखेप्रभिख्या शोभा यस्य चेतत्वात् ।

रौप्ये रजते धातौ शब्दचि० [२कुमुदाधारस्थाने च
कुमुदावास पु० कुसुदानामावासः । १कुसुदप्राये देशे हेमच०
कुमुदिका स्त्री कौ मोदते मुद-हर्षे क ७त० । कटफले
अमरः

कुमुदिनी स्त्री कुमुदानि सन्त्यत देशे पुष्प० इति । १कुमुद-
युक्तदेशे पुष्करिण्यादौ २कुसुदलतायां भरतः । “कुसु-
दिनीकुलकेलिकलालसः” भमराटकम् । “पद्मिन्यां ये
शुणाः प्रोक्ताः कुसुदिन्याश्च ते स्मृताः । सा ह मूलादि
सर्वाङ्गैः रक्ता समुदिता बुधैः” भावप्र० तदुगुणा उक्ताः
कुसुदानां समूह-खलादेराकृतिगणत्वात् इति । २कुसु-
दसमूहे च । “वीचनेऽन्यमितः स्फुटत्कुसुदिनीफुल्लो
लसल्लोचनाः” पञ्चत०

कुमुदिनीनायक पु० इत० । चन्द्रे तदुदये कुमुदसंघप्र-
काशतत्त्व तथात्वं कुमुदिनीपत्न्यादयोऽप्यत्र पु०

कुमुदेश पु० इत० । चन्द्रे कुमुदेशरादयोऽप्यत्र पु०

कुमुद्वत् लि० कुमुद+चतुरर्थ्यां कृमत्तप् भय इति सस्य वः ।
१कुमुदयुक्तदेशादौ “हंसश्चेत्तु तारासु कुमुद्वत्सु च
वारिष” रघुः स्त्रियां ङीप् । साच २कुमुदलतायाम् ।
“ग्लपयति यथा शशाङ्कं कुसुद्वतीं न तथाहि दिवसः”
शकु० “कुमुद्वती भासुमतीव भावम्” रघुः “वाप्ये
वैदूर्यसोपानपद्मोत्पलकुमुद्वतीः” भा० ४ । ६ । ६४
कुमुदस्यास्ति सप्तम् । २कुमुद्वतियुक्ते लि० स्त्रियां ङीप्
“प्रभातवाताहृतिकम्पिताकृतिः कुमुद्वतीरेणुपिशङ्ग
यिषहम् । निरास भङ्गं कुपितेव पद्मिनी न मानिनीशं
सहतेऽन्यसङ्गमम्” भट्टिः मानिनीपक्षे कुमुद्वत्तु
स्त्रीपरत्वम् । २कुसुदनागस्य भगिन्यां “इमा स्वसारश्च
ययीयसीं मे कुसुद्वतीं नार्हसि नातुमन्तुम् । इत्युप क्रमे
“संयोज्यां विधिवदास समेतवन्तः कन्यामयेन कुमुदः
कुलभूषणेन” । “अतिथिं नाम काकुतस्थात् पुत्रमा
प कुसुद्वती” रघुः

कुमुद्वतीय पु० इत० । चन्द्रे कुमुद्वतीनायतदीयादयोऽप्यत्र पु०

कुमुद्वतीवीज न० इत० । (वेरा) इतिख्याते कुमुदिनीवीजे
“भवेत् कुमुद्वतीवीजं स्वादु रुचिहिंसं शुक्ल” भावप्र०

कुमोदक पु० मोदयति मुद-णिच्-एवुल् इत० । १विष्णौ
हेमच० सहि त्वाणेन भारवतारणेन च प्रथिव्या मोदक
इति तस्य तथात्वम् । तस्येदमण् ङीप् । कौमोदकी तदु-
गदायाम् स्त्री

कुम्ब लि० कुवि-अच् । बाह्यकुण्डे (कोपा) जटा० “कुरीर
मस्य शीर्षणि कुम्बं चाविनिदध्मसि” अथ० ६, १२८, २
कुम्बा स्त्री कुवि-भावे अङ् । १सुगहनायामाहतौ दृढ
वेष्टने अमेध्यादिदृष्टिवारणाय वैदिके श्वेदनभेदे च
“तस्मिन्नुदीचीनकुम्बां शस्यां निदधानि” त्रैत्ति० । कुम्ब-
यति आच्छादयति अच् । २स्थूलशटके स्त्री त्रिका०

कुम्ब्या स्त्री कुवि-यत् । एकार्थप्रतिपादके विध्यर्थवादा-
त्मके वेदैकदेशब्राह्मणवाक्य भेदे माधवः । “तस्मादहं
वा यजुर्वा साम वा गार्वा वा कुम्ब्यां वाऽभिव्याहारेद्
व्रतस्वाध्यायाव्यवच्छेदाय” शत० ब्रा० ११।५।७।१०।

कुम्भ पु० कुं भूमिं कुक्षितं वा उन्मति उन्म-पूरणे अच्
शक० । १घटे, २सुदोगभेदे, ३हस्तिशिरःस्थमांसपिण्डद्वये,
“तैः किं मत्तकरीन्द्रकुम्भकुहरे नारोपणीयाः कराः”
प्रसन्नराघवम् । ४कुम्भकर्णस्य पुत्रे, ५वेष्टापतौ, मेदि०
६प्राणायामाङ्गे श्वसरोधके चेष्टाभेदे, ‘दशद्रोणा
भवेत् खारी कुम्भस्तु द्रोणविंशतिरित्युक्ते ७परिमाणभेदे
“घान्यं दशभ्यः कुम्भेभ्यो हरतोऽभ्यधिकं बधः” मनुः ।
ज्योतिषप्रसिद्धे मेधावधिके दशकादशराशौ च ।
८गुग्गुलौ, ९लिङ्गिते च न० ।

तत्त्ववर्णककुम्भलक्षणमुक्तं हेमा० दा० परिभाषाप्र०

“विष्णुधर्मोत्तरे “हैमराजतताञ्चा वा मृन्मया ल-
क्षणांस्त्रिताः । यावोद्वाहप्रतिष्ठादौ कुम्भाः स्युरभिषे-
चने । पञ्चाशाङ्गलवैपुल्या उत्सेधोद्देशाङ्गुलाः । द्वाद-
शाङ्गुलकं मूलं सुखमष्टाङ्गुलं भवेत्” । “पञ्चाशाङ्गुलेति
आशा दिशः, ताश्च, दशसंख्यावाचकत्वेन ज्योतिः-
शास्त्रादौ प्रसिद्धाः पञ्च च आशाश्च पञ्चाशाः ता-
वन्नि अङ्गुलानि वैपुल्यं येषां ते तथाभूताः । मध्यप्रदेशे
तिर्यग्मानेन पञ्चदशाङ्गुला इत्यर्थः । अथवा बाह्यप्रदेशे
वलयकृतिना सूत्रेण नीयमाना रुध्यस्थाने पञ्चाशद-
ङ्गुला इत्यर्थः । अस्मिन् पक्षे पञ्चाशाङ्गुलेति ह्यन्दसः
प्रयोगः” हेमा० ।

तान्त्रिकमानन्तु तन्त्रसा० गौतमीये ‘हैमं रौप्यं तथा
ताम्बं मार्त्तिक्यं वा स्वशक्तिनः । वित्तशायं न कुर्वीत
कृते निष्फलमाप्नुयात् । पट्टनिर्गदकुलं कुम्भं विस्तारो
ज्जतिशालिनम् । घोडशं द्वादशं वापि ततोऽन्यूनं
न कारयेत्” ।

प्राणायामाङ्गकुम्भकपरकुम्भप्रकारः विधा० पा० उक्तो-
यथा “कुम्भकः पूरकोरेचः प्राणायामस्त्रिलक्षणः ।